

الگوی تحلیلی آسیب‌شناسی بیداری اسلامی از منظر مقام معظم رهبری

محمدصادق نصرت‌پناه^۱
مهدی امیدی^۲

چکیده

این مقاله درصدد است با محوریت اندیشه‌ها و بیانات مقام معظم رهبری، به بررسی مفهوم و مؤلفه‌های اثرگذار بر آسیب‌شناسی جنبش‌های بیداری اسلامی و ارائه‌ی الگوی تحلیلی آن، با تکیه بر عناصر موفقیت انقلاب اسلامی ایران بپردازد. به همین منظور با استفاده از روش تحلیل داده‌های تفسیر متن‌محور ابتدا به ارائه‌ی عناصر اثرگذار بر پیروزی انقلاب اسلامی ایران پرداخته می‌شود. سپس از طریق رجوع کتابخانه‌ای به بیانات مقام معظم رهبری و تحلیل آنها با استفاده از روش مذکور، تعریف بیداری اسلامی در اندیشه‌ی ایشان بیان می‌شود. در مرحله‌ی آخر نیز مؤلفه‌هایی را که بر اساس آنها می‌توان به آسیب‌شناسی این جنبش‌ها پرداخت از اندیشه‌ی رهبر معظم انقلاب استخراج کرده و منظومه‌ی روابط میان این مؤلفه‌ها به منظور ارائه‌ی الگوی تحلیلی موردنظر مورد اشاره قرار می‌گیرد. در نهایت مشخص می‌شود که جنبش‌های بیداری اسلامی در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری- که عبارتست از برانگیختگی و آگاهی امت اسلامی بر محور عزت‌طلبی و کرامت‌خواهی که خیزش‌های عظیمی را علیه استبداد داخلی و استکبار خارجی در منطقه‌ی غرب آسیا و شمال آفریقا پدید آورده است- در معرض دو سنخ آفت درونی و بیرونی می‌توانند قرار گیرند. در الگوی ارائه‌شده آسیب‌های درونی عبارت‌اند از: «آسیب‌ها و خطرات درونی برای رهبری و شبکه‌ی نخبگانی»، «ایدئولوژی» و «مردم». آسیب‌های بیرونی نیز متشکل از: راهبردهای سه‌گانه‌ی «ترفند فرصت‌طلبی»، ارائه‌ی «بدیل‌های انحرافی» و «تامین کردن مردم و پشتیبان کردن مبارزان» هستند.

کلیدواژه‌ها: مقام معظم رهبری، بیداری اسلامی، انقلاب اسلامی، انقلاب، جهان اسلام.

Email: nosratpanah@isu.ac.ir

Email: Mahdi.omidi@isu.ac.ir

۱- استادیار علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع)

۲- دانشجوی کارشناسی‌ارشد رشته معارف اسلامی و علوم

سیاسی دانشگاه امام صادق(ع) (نویسنده مسئول)

مقدمه

همواره انقلاب‌ها و جنبش‌ها پس از گام‌های اولیه در تغییر رژیم‌های سیاسی حاکم، در تحقق اهداف محوری انقلاب و بنای جامعه مطلوب دچار چالش‌هایی شده‌اند که آنها را در ادامه‌ی مسیرشان برای نیل به اهداف خود دچار مشکلاتی می‌کند. رهبران و نخبگان جنبش‌ها معمولاً برای تضمین بقای انقلاب خود، بررسی این‌گونه مسائل را از مهم‌ترین وظایف خود پس از رسیدن به قدرت می‌دانند؛ چراکه شناخت محدودیت‌ها و آسیب‌شناسی موانع می‌تواند باعث استمرار و حفظ موجودیت این حکومت‌های نوپا شود.

در منطقه‌ی غرب آسیا از نیمه دوم سال ۱۳۸۹ شمسی سلسله قیام‌هایی تحت عنوان بیداری اسلامی توسط مردم علیه حکومت‌های اقتدارطلب و مستبد صورت پذیرفت و موجب تحولات بسیاری همچون تغییر نظام در تونس، مصر و لیبی شد. اما برخی از این قیام‌ها به سرانجام نهایی خود نرسیده و توسط برخی بازیگران بین‌المللی و منطقه‌ای با ابزارهای سخت و نرم مدیریت یا سرکوب شدند. بر این اساس می‌توان آسیب‌ها و آفت‌های این جنبش‌ها را از مسائل مطرح و حائز تأمل در خصوص قیام‌های بیداری اسلامی، دانست. در این بررسی لازم است تا این مشکلات و موانع به‌درستی شناسایی شده تا به‌منظور حذر از آنها، انحراف و زوال جنبش‌های بیداری اسلامی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

اگرچه به بیان مقام معظم رهبری جنبش‌های بیداری اسلامی در برهه‌ی کنونی موقتاً سرکوب شده (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۲/۲۶)، یا توسط جریان تکفیری از یک حرکت ضد استکباری و ضد استبدادی به جنگ داخلی مسلمانان منحرف شده است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۹/۴)، اما با این وجود حرکت‌های اسلامی در عین اینکه دارای موفقیت‌هایی هستند، در خطر شکست‌هایی قرار دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۴/۲۱). راه مصونیت از این آسیب‌ها و خطرات نیز شناخت آنها برای مواجهه و جلوگیری از حیرت و تردید آتی مورد وقوع در آنهاست (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶).

به همین منظور و در جهت آسیب‌شناسی جنبش‌های بیداری اسلامی، انقلاب اسلامی ایران می‌تواند به‌عنوان یک الگوی موفق در غلبه بر موانع و محدودیت‌ها و نیز نظامی که توانسته است به مرحله‌ی نظام‌سازی برسد، مورد استفاده قرار گیرد. انقلاب اسلامی ایران دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که تأثیرات فراوانی بر جنبش‌های رهایی‌بخش و نهضت‌های اسلامی گذاشته است و اگر عوامل پیروزی آن مورد توجه قرار گیرد، می‌توان از این عوامل برای جلوگیری از انحراف و استحاله‌ی آنها استفاده کرد. از آنجا که ابداع واژه‌ی بیداری اسلامی توسط مقام معظم رهبری صورت گرفته است، برای بررسی بیداری اسلامی، یکی از بهترین راه‌ها بررسی ادبیات بیداری اسلامی در اندیشه‌ی ایشان است. بر این اساس این مقاله با استفاده از روش تحلیل داده‌های تفسیر متن‌محور^۱ به دنبال ارائه‌ی الگوی آسیب‌شناسی قیام‌های

۱. نتیجه‌ی استفاده از روش تحقیق «تفسیر روشی متن‌محور» منجر به محوریت قصد مؤلف در تفسیر و تأکید بر این نکته است که هر متنی دارای معنای اصلی و واقعی است؛ یعنی معنایی که با قصد و نیت مؤلف «متعین» می‌شود. این محدوده‌ی معنایی تعیین‌یافته قلمرو معنای واقعی متن است که باید به‌عنوان هدف اصلی روایت‌رویی تفسیری با متن به رسمیت شناخته شود؛ زیرا انکار پیوند میان معنای اصلی و واقعی متن با قصد مؤلف، در حقیقت به‌معنای نبودن چیزی به‌نام معنای اصلی و واقعی برای متن و میدان‌دادن به

بیداری اسلامی بر اساس مؤلفه و عوامل پیروزی انقلاب اسلامی ایران است، به طوری که در ترسیم و شکل‌دهی این الگو از بیانات مقام معظم رهبری استفاده شده است.

مفهوم‌شناسی

کلمات و واژه‌ها نوعی هویت معنایی را با خود حمل می‌کنند و به‌تنهایی و جدا افتاده از معنایی که بر آنها بار شده است، ممکن است اهمیت چندانی نداشته باشند، بلکه بار معنایی و اندوخته‌های فرهنگی و تمدنی که واژه‌ای به همراه خود حمل می‌کند حائز اهمیت است (حسینی، ۱۳۹۰: ۲۵). لذا بررسی حدود و ثغور مفهومی واژه‌ها در بستر شکل‌گیری اجتماعی و فرهنگی آنها می‌بایست صورت پذیرد، چراکه بدون توجه به بار معنایی و اندوخته‌های فرهنگی و تمدنی واژه‌ها نمی‌توان درک صحیحی از آنها حاصل کرد.

بیداری اسلامی

واژه‌ی بیداری اسلامی نوعی ارتباط مفهومی و اشتراک معنوی با مقوله‌هایی مانند اصلاح دینی، احیاگری دینی و اسلام‌گرایی دارد. در زبان عربی معاصر نیز با تعبیر گوناگونی مانند الصحوة الاسلامیة، البعث الاسلامی، الحركة الاسلامیة و اليقظة الاسلامیة نام‌برده می‌شود. اگرچه تعریف مشخصی از مفهوم بیداری اسلامی که بین اندیشمندان و نظریه‌پردازان مورد اجماع باشد، صورت نگرفته است، اما به هر صورت فهم درست بیداری اسلامی نیازمند آگاهی مناسبی از آموزه‌های اسلامی و درکی درونی از جامعه‌ی مسلمانان و انبوهی از پیوندها و عوامل است (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۱۸-۱۹). در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری، بیداری اسلامی یک مفهوم نامشخص، مبهم، قابل تأویل و تفسیر نیست؛ بلکه یک واقعیت خارجی مشهود و

معانی محتمل و ممکن و تفسیر به رأی به‌جای معنای «متعین» است. پس روش تحقیق «تفسیر متن‌محور» در حقیقت دانشی هرمنوتیکی است که نسبی نبوده و به اصالت متن معتقد است. به‌همین دلیل در این مقاله نیز از این روش به‌منظور تحلیل داده‌ها و استنباط نتایج استفاده شده است. استفاده از روش تحقیق «تفسیر متن‌محور» از آنجا که به نامعلومی معنا اعتقادی نداشته و از نسبت‌گرایی هرمنوتیک فلسفی نیز پرهیز می‌کند، می‌تواند در مطالعات اسلامی مورد پذیرش باشد. ویژگی‌های روش تحقیق «تفسیر متن‌محور» را می‌توان به‌صورت زیر فهرست کرد:

الف- لزوم تمایزگذاری میان انحای مختلف تعامل با متن؛ درک معنای متن و آنچه متن درصدد بیان آنست، اصلی‌ترین هدف از مراجعه‌ی به متن است. تفسیر به‌معنای ایضاح آن چیزی است که مقصود مؤلف از چینش الفاظ متن و القای کلام را شکل می‌دهد.

ب- لزوم محوریت قصد مؤلف در تمامی انتسابات معنا به متن؛

ج- پرهیز از قرائت آزاد متن و پایبندی به تفسیر روشمند؛

د- لزوم ضابطه‌مندی تفاوت در فهم؛

ه- ممنوعیت اجتهاد در برابر نص؛

و- لزوم ترجیح اظهار بر ظاهر؛

ز- لزوم متابعت از قرائت معتبر؛

ح- پرهیز از تأویل‌گرایی و تمثیل‌گرایی متن؛

ط- لزوم تمسک به محکمت و حمل معنای متشابهات با توجه به محکمت. (برای مطالعه‌ی بیشتر در مورد این روش، ر.ک:

نصرت‌پناه و درخشه: ۱۳۹۳؛ همچنین: سبحانی: ۱۳۸۵؛ علیخانی و همکاران: ۱۳۸۶؛ واعظی: ۱۳۹۰).

محسوسی است که فضای منطقه‌ی غرب آسیا و شمال آفریقا را انباشته و قیام‌ها و انقلاب‌های بزرگی را علیه حکومت‌های وابسته و نامشروع پدید آورده است. با این حال، صحنه‌ی جنبش‌های بیداری اسلامی همچنان سیال و نیازمند شکل دادن و به سرانجام رساندن است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). لذا درک و تعریف این واژه در هر صورت، نیازمند تدقیق جدی است.

واژه‌ی «بیداری اسلامی» برای اولین بار از طرف مقام معظم رهبری ابداع و برای قیام‌های منطقه به کار برده شد و از طرف خود ایشان تعریف بیداری اسلامی این‌گونه بیان شده است:

«بیداری اسلامی یعنی حالت برانگیختگی و آگاهی‌ای در امت اسلامی که اکنون به تحویلی بزرگ در میان ملت‌های این منطقه انجامیده و قیام‌ها و انقلاب‌هایی را پدید آورده که هرگز در محاسبه‌ی شیاطین مسلط منطقه‌ای و بین‌المللی نمی‌گنجد؛ خیزش‌های عظیمی که حصارهای استبداد و استکبار را ویران و قوای نگهبان آن‌ها را مغلوب و مقهور ساخته است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶).

در بیان مقام معظم رهبری، بیداری اسلامی با هدف کرامت دادن به مردم منطقه اتفاق افتاده است و این کرامت از سنخ همان عزت و کرامتی است که یکی از پایه‌های دعوت پیغمبر بوده است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۹). ملت‌های مسلمان که در طول سال‌های متمادی، توسط دشمنان و مستکبران و اشغالگران و مداخله‌گران استثمار و تحقیر شده بودند با بهره‌گیری از تعالیم اسلام به دنبال عزت و کرامت خود برآمدند که بیداری اسلامی را شکل داد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۹).

پس بر این اساس می‌توان بیداری اسلامی را به صورت زیر تعریف کرد:

«برانگیختگی و آگاهی امت اسلامی بر محور عزت‌طلبی و کرامت‌خواهی که خیزش‌های عظیمی را علیه استبداد داخلی و استکبار خارجی در منطقه‌ی غرب آسیا و شمال آفریقا پدید آورده است».

انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ایران حرکت و خیزش مردمی سال‌های ۵۷-۱۳۵۶ علیه رژیم استبدادی پهلوی به رهبری امام خمینی (ره) است که با شعارها و ایدئولوژی اسلامی تحقق یافته و تداوم آن در سال‌های بعد در قالب جمهوری اسلامی ایران به منظور دستیابی به آرمان‌ها و اهداف انقلاب در گستره‌های داخلی و بین‌المللی صورت پذیرفته است (ملکوتیان، ۱۳۸۷: ۴۴). شهید مطهری در مورد ماهیت و تعریف این انقلاب می‌گوید: انقلاب ایران به اعتراف بسیاری یک انقلاب مخصوص به خود و بی‌نظیری است که از نظر ما این انقلاب، اسلامی می‌باشد. اما منظور از اسلامی بودن باید روشن گردد. روشن است که اسلام معنویت محض، آن‌چنان که غربی‌ها درباره مذهب می‌اندیشند نیست. نه تنها انقلاب فعلی، بلکه انقلاب صدر اسلام نیز در همان حال که انقلابی مذهبی و اسلامی بود، در همان حال انقلابی سیاسی، مادی و اقتصادی نیز بود. از سده‌ی بیست به بعد در ایران گنجینه‌ی عظیمی از ارزش‌های انسانی یعنی حریت، آزادی، عدالت، نبودن تبعیض‌های اجتماعی و شکاف‌های طبقاتی که در معارف اسلامی نیز نهفته بود به وسیله عده‌ای از اسلام‌شناس‌های خوب و واقعی وارد خودآگاهی مردم شد و رنگ اسلامی به خود گرفته و در ذهن مردم جایگزین شد. این نهضت به دلیل اسلامی بودن شامل و همه‌گیر شد و همه‌ی گروه‌های مختلف در یک

مسیر و صف قرار گرفتند و بالاتر از این ایجاد هماهنگی، از بین بردن خودباختگی ملت در برابر غرب و شرق موفقیت بسیار بزرگ کسب‌شده‌ی انقلاب است (مطهری، ۱۳۷۲: ۳۱-۳۶).
با توجه به این گفتار می‌توان تعریف زیر را از انقلاب اسلامی ارائه داد:
«خودآگاهی و حرکت فراگیر مردم ایران بر اساس ارزش‌های انسانی و ایدئولوژی اسلامی در بعد مادی و معنوی علیه رژیم پهلوی در داخل و بازتعریف هویت ایرانی- اسلامی در برابر غرب و شرق به رهبری امام خمینی(ره)».

چارچوب نظری

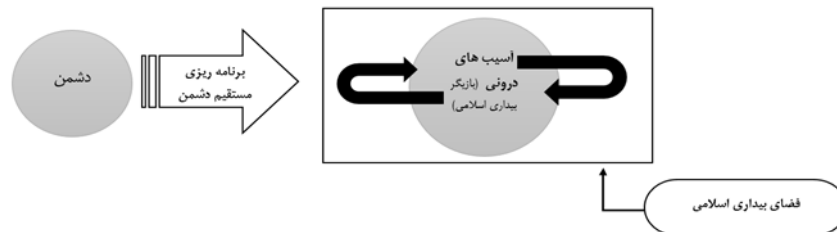
برای ارائه‌ی الگوی آسیب‌شناسی جنبش‌های بیداری اسلامی راهی که در این مقاله در پیش گرفته شده است، تحلیل آن در بیانات مقام معظم رهبری از طریق مقایسه با الگوی انقلاب اسلامی است. لذا می‌بایست آسیب‌های انقلاب اسلامی و الگو بودن آن مورد بررسی قرار گرفته و به‌منظور ارائه‌ی الگوی مذکور، مؤلفه‌های اثرگذار بر پیروزی انقلاب اسلامی مورد اشاره قرار گیرد. پس از این اشاره است که می‌توان آسیب‌های درونی و بیرونی جنبش‌های بیداری اسلامی را بر اساس مقایسه با مؤلفه‌های اثرگذار بر پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه قرار داده و الگوی مورد نظر را ارائه کرد.

آسیب‌های بیداری اسلامی

آسیب‌های جنبش‌های بیداری اسلامی شامل مواردی همچون جنگ‌های داخلی، عصبیت‌های کور دینی و مذهبی، بی‌ثباتی‌های سیاسی، رواج تروریسم، ظهور گروه‌ها و جریان‌های افراط‌گر است که از طرف سرویس‌های امنیتی و عوامل حکومتی همدست با کشورهای غربی، در زمینه‌های مستعد داخلی کشورها امکان وقوع می‌یابد. این عوامل می‌تواند بیداری اسلامی را عقیم و آمادگی‌های روحی پدید آمده در دنیای اسلام را ضایع کرده و مجدداً ملت‌های مسلمان را به رکود و انزوا و انحطاط بکشاند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۷/۲۲). آسیب‌های بیداری اسلامی شامل دو قسم «ناشی از ضعف‌های درونی کشورهای منطقه» و «برنامه‌ریزی مستقیم دشمنان» است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). بر این اساس در بیداری اسلامی در گفتمان مقام معظم رهبری، خطرات و آسیب‌های جنبش‌ها به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند آسیب‌های ناشی از ضعف‌های جبهه خودی و به تعبیر دیگر بازیگران داخلی و آسیب‌های ناشی از برنامه‌ریزی مستقیم دشمن و بازیگران بیرونی (خیامی، ۱۳۹۲: ۵۹).

جریان بیداری اسلامی اگرچه در چارچوب دولت- ملت‌ها در حال وقوع است؛ اما این به معنای آن نیست که از تأثیر و تأثرات سایر عوامل و بازیگران به دور باشد و صرفاً یک مسئله‌ی داخلی تلقی شود. این جریان در حال تغییر منافع و معادلات طیفی از بازیگران و گروه‌های داخلی و خارجی است که طبعاً واکنش هر یک از آنها در این زمینه دخیل خواهد بود. عدم توجه به تهدیدهای بیرونی، نگاه تقلیل‌گرای

محدود شدن به آسیب‌های درونی را در پی خواهد داشت. در الگوی ترسیم‌شده در نمودار زیر آسیب‌ها و تهدیدهای فضای بیداری اسلامی بر اساس بازیگران داخلی و خارجی قابل مشاهده است:

نمودار ۱: آسیب‌های بیداری اسلامی از «ناحیه‌ی درونی» و از طرف «برنامه‌ریزی مستقیم دشمن»

در مجموع از دیدگاه رهبری آسیب‌ها و تهدیدهای فراروی بیداری اسلامی، در دو حوزه «آسیب‌ها و خطرات» درونی و «موانع و تهدیدها» بیرونی کشورهای اسلامی قابل استنباط است. به طوری که در این زمینه مقام معظم رهبری به مصادیق و شیوه‌های مختلفی از آسیب‌ها و تهدیدها نیز اشاره کرده‌اند (بشیر، ۱۳۹۲: ۳۳۴-۳۳۵) که در ادامه مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

آسیب‌های درونی بیداری اسلامی

جنبش بیداری اسلامی مانند سایر انقلاب‌های اجتماعی بی‌تردید در وهله‌ی اول می‌تواند از درون مورد مخاطره و تهدید قرار گیرد و این تهدیدها دارای ابعاد مختلفی است. برخی از این عوامل عبارت‌اند از: «عدم توانایی انقلاب در تأمین اهداف و خواسته‌های مردم»، «دوری مردم از اصول و اهداف انقلاب»، «بی‌اعتقادی نسل دوم و سوم انقلاب به اصول و ارزش‌های آن»، «تن‌پروری و مصرف‌گرایی متولیان و مردم جامعه انقلابی»، «اختلاف و تفرقه در میان مردم و مسؤولین»، «فقدان عدالت اجتماعی» و «عدم اعمال شیوه‌های منطقی و مردمی» (ملکوتیان، ۱۳۷۶: ۱۵۹).

مواجهه‌ی با این چالش‌ها فرصتی برای پیش برد پله‌ای از مراحل سیر تاریخی حرکت اسلام به سوی اعتلا است. در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری، در دوره‌های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی و قبل از بیداری اسلامی، دنیای اسلام در وضعیت غفلت بوده، اما امروزه دنیای اسلام در حال آگاهی است. حوادثی هم که در دنیای اسلام رخ می‌دهد، به کمک آگاهی امت اسلامی می‌آید و امت اسلامی را آگاه‌تر و روشن‌تر کرده و وظایف آنها را مشخص‌تر می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۴/۸). از نگاه ایشان دشمنان اسلام نیز از همین آگاهی و بصیرت امت اسلامی بی‌مناک‌اند. لذا این بصیرت باید روزبه‌روز تقویت گردد و اولین مرحله همین شناخت چالش‌های درونی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۴/۸).

آسیب‌های بیرونی بیداری اسلامی

در نظر مقام معظم رهبری دشمنان کشورهای اسلامی در مقابل ضربات و تهدیداتی که در مصر، تونس، لیبی و سایر کشورهای منطقه کم‌وبیش بر منافعشان وارد شد، به‌منظور منحرف کردن انقلاب‌های مردم و خنثی‌سازی مجاهدت‌های آنان توطئه‌هایی کرده‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۰). شناخت نقشه‌ی دشمنان و بازیگران خارجی، امکان تدبیر و عملکرد مناسب را برای بازیگران جریان بیداری اسلامی فراهم می‌آورد که در غیر این‌صورت مدیریت آسیب‌ها منجر به اشتباه می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۳/۱۷). از نظر ایشان جریان بیداری اسلامی از طرف دشمنان و مستکبران با تهدیدات مختلفی همچون «تطمیع»، «تهدید»، «ترور»، «تلاش برای خریدن برخی افراد و گروه‌ها در جهت متوقف ساختن یا ارتجاع در انقلاب‌ها»، «مأیوس کردن یا درگیر کردن مردم با یکدیگر در مسائل فرعی»، «دامن زدن به تضادهای قومی، قبیله‌ای، مذهبی و حزبی»، «جعل شعارهای انحرافی در جهت تغییر ماهیت جنبش‌ها»، «کنترل مستقیم یا غیرمستقیم بر ذهن و زبان انقلابیون و کشاندن آنان به درون بازی‌های سیاسی»، «تفرقه‌اندازی میان انقلابیون و از طریق آنان در میان گروه‌های مردمی»، «تلاش برای سازش پشت پرده با برخی خواص با وعده‌هایی دروغ همچون کمک مالی» و ترفندهای دیگر مواجه است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۴).

الگو بودن انقلاب اسلامی ایران

در نظر مقام معظم رهبری جنبش‌های اسلامی در کشورهای اسلامی، تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در برهه‌های کوتاه و تنها در بخشی از مسائل، دستاوردهایی کسب کرده و حکومت‌های ملی موفق به گرفتن قدرت در حاکمیت شده بودند. اما عموماً در همه‌ی این بخش‌ها کشورهای غربی و استعمارگر منافع خود را توسعه و تضمین بخشیده بودند. اما انقلاب اسلامی ایران، محاسبات کشورهای استعمارگر و مستکبر را با چالش و اختلال مواجه کرد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱۱/۱۵). اثرات و پیامدهای انقلاب اسلامی نیز در اندیشه ایشان محدود به جغرافیا و مرزهای داخلی ایران نبوده و در صحنه‌ی بین‌المللی و به‌خصوص در جهان اسلام و غرب آسیا جنبش‌ها و جریان‌های گوناگونی را تحت تأثیر قرار داد. به‌همین دلیل جریان بیداری اسلامی نیز رابطه‌ی مستقیمی با انقلاب اسلامی ایران برقرار می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۵/۲۲). علاوه بر بازتابی که انقلاب اسلامی ایران در بیداری اسلامی داشته است، عوامل پیروزی این انقلاب هم می‌تواند به‌عنوان عواملی که عدم وجود آنها می‌تواند زمینه‌ساز آسیب و آفت‌های حرکت‌های بیداری اسلامی باشد، مورد استفاده قرار گیرد.

پس لازم است برای ترسیم الگوی مورد نظر جهت آسیب‌شناسی جنبش‌های بیداری اسلامی ابتدا مهم‌ترین عوامل پیروزی انقلاب اسلامی ایران را که موجب استقرار جمهوری اسلامی ایران شد را مورد احصا قرار داده و سپس به حرکت‌های بیداری اسلامی تطبیق داده شود تا مورد ارزیابی و آسیب‌شناسی قرار بگیرند.

عوامل پیروزی انقلاب اسلامی

بدون شک علل و عواملی بسیار متنوع و پیچیده، هر کدام به‌گونه‌ای در روند انقلاب اسلامی ایران مؤثر بوده، و از زمان شکل‌گیری تا پیروزی انقلاب می‌تواند نقشی قابل توجه داشته باشد. ولی هنگامی که بحث از علل و عوامل سقوط رژیم پهلوی یا پیروزی انقلاب اسلامی مطرح می‌شود، نشان دادن هر نوع عاملی که به هر نحو در وقوع حادثه مؤثر بوده شایسته و کافی نیست. تحلیل اصولی آن است که بتوان در میان انبوه علل و عوامل متعدد، علت یا علت‌های اصلی و تعیین‌کننده و دست‌اول را که عوامل دیگر از آنها ناشی می‌شود یافت و اگر علت‌العللی وجود دارد آن را با دلایل، قرائن و شواهد تاریخی به‌طور مستند ارائه داد (عمید زنجانی، ۱۳۶۷: ۵۷۱-۵۷۲).

در یک مقایسه اجمالی و نگاه تطبیقی نسبت به انقلاب‌های بزرگ دنیا در قرن اخیر، ملاحظه می‌شود که پیروزی انقلاب اسلامی در شرایطی تحقق پیدا کرده است که اوضاع و احوال داخلی و بین‌المللی از نظر نظامی - سیاسی نه‌تنها مساعد برای چنین حرکتی نبود، بلکه تلاش‌های زیادی هم برای سرکوب کردن آن به عمل آمد. اما حضور هم‌زمان و کامل سه رکن اصلی و مهم انقلاب یعنی مردم، رهبری و ایدئولوژی در انقلاب اسلامی ایران موجب به ثمر نشستن آن شد (محمدی، ۱۳۶۵: ۸۲-۱۱۳). تبیین این سه دال محوری در انقلاب اسلامی ایران بدین شرح هست:

الف. ایدئولوژی

مهم‌ترین ویژگی انقلاب اسلامی ایران، ماهیت مکتبی، مذهبی و اسلامی آن است و تنها عنوانی که در دنیا انقلاب اسلامی را با آن می‌شناسند، «اسلامی بودن» آن است (شفیعی‌فر، ۱۳۹۱: ۶۲). این ماهیت اعتقادی و ایدئولوژیک، بیشتر بر انقلاب ۱۳۵۷ ایران تطبیق دارد و تنها عنوانی که روی انقلاب ایران حک و ثبت شده، «اسلامی» است (شفیعی‌فر، ۱۳۹۱: ۱۰۰).

منظور از «اسلامی بودن» آن است که آرمان‌های انقلابی مردم، ریشه در ارزش‌های اسلامی داشته و محتوا و شعارهای انقلاب، خطامشی مبارزه و اصول آن از مکتب اسلام سرچشمه می‌گیرد. ایدئولوژی اسلامی در جذب و تحرک بخشیدن به مردم نقشی تعیین‌کننده داشته و به حاکمیت رساندن مکتب و موازین و ارزش‌های اسلامی هدف اصلی قیام مردم بود که در شعارهای آنها متجلی بوده و این شعارها نشان‌دهنده آگاهی مردم نسبت به اسلامی بودن انقلاب است (عمید زنجانی، ۱۳۶۷: ۲۴).

ب. مردم

عنصر مردمی بودن در انقلاب‌های دیگر نیز وجود دارد، ولی در انقلاب اسلامی ایران به لحاظ کمی بسیار برجسته‌تر بود و به اذعان غربی‌ها انقلاب اسلامی مردمی‌ترین انقلاب دنیا بوده است (شفیعی‌فر، ۱۳۹۱: ۶۸). قیام جمعیتی بزرگ با حرکتی پرتلاش و هدف‌دار و هماهنگ روی خط رهبری مکتبی در اسلام، یکی از خصائص ممتاز انقلاب اسلامی است که تاریخ آن را کمتر به خود دیده است. این تشکل و یکپارچگی، هم‌هی اقشار مردم را دربر می‌گرفت و حتی جریان‌های سیاسی را نیز زیر پوشش خود داشت و

بر سر راه، مخالفین، بی‌طرفها و حتی آنهایی که ایده‌های غیر اسلامی در سر می‌پروراندند، با خود همراه و همگام کرد (عمید زنجانی، ۱۳۶۷: ۲۶).

البته انقلاب اسلامی از حیث پایگاه اجتماعی متکی و منحصر به هیچ گروه و قشر خاصی نبود (شفیعی فر، ۱۳۹۱: ۶۹). اکثریت قریب به اتفاق ملت ایران به‌صحنه آمده و خواستار واژگونی نظام شاهنشاهی و برقراری نظام اسلامی شدند و اقشار گوناگون مردم در آن سهیم بودند. این وجه از مردمی بودن انقلاب شاخص است. در اکثر انقلاب‌های دیگر عنصر اصلی مبارزه، نیروهای متشکل حزبی و شبه‌نظامی بودند که از طریق جنگ مسلحانه کار را تمام کردند و نقش مردم بیشتر حمایت و پشتیبانی از آنها بوده است، ولی در انقلاب ایران همه‌ی مردم نقش داشتند و در سراسر کشور تقریباً با یک شدت و قدرت در جریان انقلاب بودند (حشمت‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۶۷-۲۶۸).

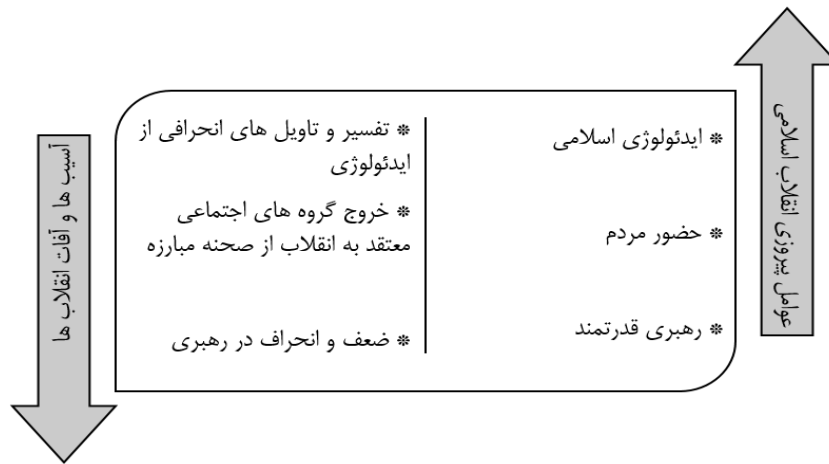
ج. رهبری

از ویژگی مهم انقلاب که ناشی از همان ویژگی نخست است، نقش علماء دین در رهبری و هدایت انقلاب است. انقلاب اسلامی ایران با رهبری و هدایت عالمان دینی آغاز شد و در رأس این رهبری شخص امام خمینی(ره) قرار داشت که بالاترین جایگاه دینی یعنی مرجعیت را دارا بود. البته رهبران دینی در جنبش‌های اجتماعی و سیاسی معاصر ایران همیشه نقش‌آفرین بودند، اما اینکه یک مرجع دینی به‌صورت یک رهبر سیاسی و اجتماعی جلودار باشد کمتر دیده شده است (حشمت‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۶۸).

خصیصه و شاخص رهبری در انقلاب اسلامی ایران به ریشه‌های اعتقادی آن باز می‌گردد. در هر انقلابی می‌توان شخصیت رهبری با نفوذ و محبوب را مشاهده کرد که در بسیج نیروهای مبارز و انقلابی و هدایت آنها تا پیروزی انقلاب نقش مؤثری دارد، ولی رهبری در انقلاب اسلامی وسیله‌ای برتر از این مقام و منزلت است؛ چنانکه روند انقلاب اسلامی ایران از آغاز تا پیروزی نشان می‌دهد که تأثیر شخصیت امام خمینی(ره) در انقلاب اسلامی بیش از نقش یک رهبری عادی بوده است. صداقت، صراحت، شجاعت، سازش‌ناپذیری، از جان‌گذشتگی، صلابت و قاطعیت، عشق به اسلام، مقام عرفانی، وارستگی، شخصیت والای علمی و فقهاتی و سادگی امام در ارائه این الگوی رهبری تأثیر به‌سزایی داشته است (عمید زنجانی، ۱۳۶۷: ۲۴-۲۵).

در مجموع می‌توان گفت رهبری به‌عنوان یک ویژگی ممتاز در همه‌ی انقلاب‌ها وجود دارد، اما نوع و کیفیت آن در انقلاب اسلامی ایران با دیگر انقلاب‌ها تفاوتی اساسی داشت. کیفیت رهبری انقلاب اسلامی ایران در چهار محور کلی «مرجع تقلید بودن»، «فرمانده سیاسی بودن»، «ویژگی‌های فردی خدادادی» و «همراه داشتن شبکه‌ای از روحانیت» برای امام خمینی(ره) قابل دسته‌بندی است (شفیعی فر، ۱۳۹۱: ۶۵-۶۷).

در مجموع، این عوامل سه‌گانه‌ی (مردم، رهبری و ایدئولوژی) موجب پیروزی انقلاب اسلامی ایران شد. لکن به‌نظر می‌رسد این عوامل قابل تعمیم بوده و نبود هر یک از آنها می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌پذیری و آفات هر انقلابی هم محسوب شده و از انحراف (استحاله) تا فروپاشی (زوال) را منجر شود.

نمودار ۲: عوامل پیروزی انقلاب اسلامی ایران و آسیب‌ها و آفات‌های انقلاب‌ها

آفات انقلاب‌ها

آفات انقلاب ناشی از عوامل فطری، روانی و اجتماعی است که به صورت بسیار نامحسوس و خزنده جامعه‌ی انقلابی را تحت تأثیر و نفوذ خود قرار داده و با خالی کردن انقلاب از محتوای اصلی و درونی، خسارت خود را وارد می‌آورند (محمدی، ۱۳۶۵: ۵۳). در نتیجه آفات انقلاب، با شیوه‌های اتخاذ شده از طرف ضدانقلاب در جهت مبارزه با انقلابیون متفاوت است. به نظر می‌رسد فساد در ارکان سه‌گانه‌ی انقلاب (رهبری، ایدئولوژی و رهبری) می‌تواند زمینه‌ساز آفت‌زدگی انقلاب شود. لذا این آفات را می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

الف) ضعف و انحراف در رهبری؛

ب) تفسیر و تاویل‌های انحرافی و احياناً التقاطی در ایدئولوژی یا عدم توانایی ایدئولوژی در حصول خواسته‌های انقلابیون؛

ج) خروج مردم و گروه‌های اجتماعی معتقد به انقلاب از صحنه‌ی مبارزه (محمدی، ۱۳۶۵: ۵۴-۵۵).

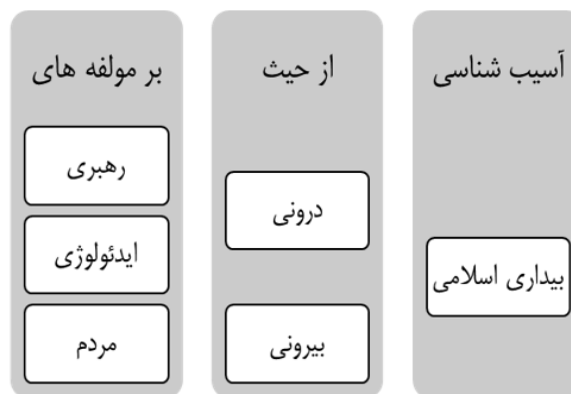
الگو و چارچوب تحلیلی پیشنهادی

پس از تعریف بیداری اسلامی و انقلاب اسلامی به عنوان مفاهیم اصلی و تشریح اقسام آسیب‌های جریان بیداری اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری و تبیین الگوی انقلاب اسلامی ایران از حیث ارکان اساسی، حال می‌توان چارچوب تحلیلی مورد نظر را برای آسیب‌شناسی بیداری اسلامی ارائه کرد. با این توضیح که آسیب‌های بیداری اسلامی ناشی از دو قسم ضعف‌های جبهه خودی (از درون) و برنامه‌ریزی مستقیم دشمن (از بیرون) است. همچنین مهم‌ترین عوامل پیروزی انقلاب اسلامی که رهبری، ایدئولوژی و مردم بوده است که در صورت نبودشان در جریان بیداری اسلامی، زمینه‌ی آسیب و آفات‌های بسیاری را موجب

می‌شود. لذا می‌توان از ترکیب این دو مجموعه به چارچوبی رسید که بیداری اسلامی را از منظر انقلاب اسلامی ایران در شش محور کلی مورد آسیب‌شناسی قرار دهد:

الف) آسیب‌های درونی برای رهبری و شبکه نخبگانی در بیداری اسلامی
 ب) آسیب‌های درونی برای ایدئولوژی در بیداری اسلامی
 ج) آسیب‌های درونی برای مردم در بیداری اسلامی
 د) آسیب‌های بیرونی برای رهبری و شبکه نخبگانی در بیداری اسلامی
 هـ) آسیب‌های بیرونی برای ایدئولوژی در بیداری اسلامی
 و) آسیب‌های بیرونی برای مردم در بیداری اسلامی

این آسیب‌های شش‌گانه محصول نمودار زیر است که از مفهوم‌شناسی و چارچوب نظری مقاله به‌دست می‌آید:

نمودار ۳: آسیب‌های بیداری اسلامی از حیث درونی و بیرونی با توجه بر مؤلفه‌های رهبری، ایدئولوژی و مردم

محورهای آسیب‌شناسی بیداری اسلامی

بر اساس الگوی آسیب‌شناسی بیداری اسلامی از منظر انقلاب اسلامی ایران، که در قسمت قبل مورد اشاره قرار گرفت، به توضیح هر یک از محورهای شش‌گانه‌ی مذکور پرداخته می‌شود:

آسیب‌های درونی برای رهبری و شبکه نخبگانی در بیداری اسلامی

فقدان رهبری واحد در انقلاب‌های خاورمیانه در جریان بیداری اسلامی اصل وجود رهبری و شبکه نخبگانی واحد و منسجم را با چالش‌های زیادی مواجه کرده است. به‌عنوان نمونه یکپارچگی و اتحاد انقلابیون مصر از مهم‌ترین عوامل پیروزی انقلاب مصر در کوتاه‌ترین زمان ممکن بود. ولی گسستگی و بروز شکاف‌ها میان گروه‌های سیاسی و انقلابیون مهم‌ترین چالش بر سر راه انقلاب محسوب می‌شود.

این انشقاق و گسستگی نیز به دلیل نبود رهبری واحد برای انقلابیون مصر است (مسعودنیا و خانی، ۱۳۹۱: ۳۲).

با رجوع به بیانات مقام معظم رهبری آسیب‌های درونی که می‌تواند عامل رهبری و نخبگان را به شرط وجود رهبری واحد و شبکه‌ی نخبگانی منسجم در رأس یک جریان انقلابی، تحت تأثیر قرار دهد به شرح زیر است:

الف) غنیمت‌جویی: در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری اگر اشخاص در صدد تصاحب سهم ویژه در غنیمت به‌دست‌آمده باشند، خطر آسیب‌های درونی بسیار مهیب می‌شود. ایشان برای درک این مخاطره، به تاریخ اسلام تمسک جسته و ماجرای جنگ اُحد و غنیمت‌جویی مدافعان تنگه را که به شکست مسلمانان انجامید و مجاهدان از سوی خداوند متعال سرزنش شدند، یک نمونه‌ی نمادین برای انقلاب‌های معاصر در منطقه می‌داند که هرگز نباید فراموش شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶).

ب) مرعوب شدن از هیمنه دشمنان: مرعوب شدن از هیمنه‌ی ظاهری مستکبران و احساس ترس از آمریکا و دیگر قدرت‌های مداخله‌گر، مؤلفه‌ی دیگری از آسیب‌های درونی از منظر مقام معظم رهبری، است که باید از آن پرهیز کرد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). در این راستا ابزار کشورهای مداخله‌گر، تطمیع، تهدید و فریب است. از منظر ایشان تجربه‌ها نشان داده است که در میان برخی از خواص، این ابزارها کارگر شده و ترس، طمع و غفلت، آنان را دانسته یا ندانسته به خدمت دشمن در می‌آورد. وظیفه‌ی جوانان، نخبگان، روشنفکران و عالمان دینی نیز غلبه و مراقبت بر این مسئله است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۸/۱۴).

ج) اعتماد به دشمن: اعتماد به دشمن و وعده‌ها و حمایت‌های آنها آسیب بزرگ دیگری است که بنا به نظر مقام معظم رهبری به‌طور ویژه باید پیشروان و نخبگان از آن بر حذر باشند. در دیدگاه ایشان ملت‌ها و انقلاب‌های منطقه باید از تهدیدات و آسیب‌های دشمنان در پس ظاهر دوستی، خود را مصون سازند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶) و هرگز به ناتو و رژیم‌های آمریکا، انگلیس، فرانسه و ایتالیا که زمانی طولانی سرزمین‌های اسلامی را میان خود تقسیم و غارت کردند، اعتماد نکنند که در پشت پرده‌ی وعده‌های آنها، توطئه و خیانت نهفته است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). ایشان مسئله‌ی فلسطین را به‌عنوان یک مثال روشن مورد اشاره قرار می‌دهند که در آن رژیم اشغالگر قدس ثابت کرده است که به هیچ قرارداد و پیمانی پایبند نیست و به هیچ منطقی جز زورگویی و زیاده‌طلبی اعتقاد ندارد. لذا بر اساس این تجربه، مبارزان و دولت‌های معتقد به قضیه‌ی فلسطین، فریب این ترفند کشورهای مداخله‌گر را نخواهند خورد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۳/۱۲).

د) ورود به بحث‌های حاشیه‌ای مذهبی، قومی و سلیقه‌ای: در دیدگاه مقام معظم رهبری، نخبگان کشورهای اسلامی باید هشیار بوده و خود را سرگرم بحث‌ها و گفت‌وگوهای بی‌مورد، کم‌اهمیت و حاشیه‌ای همچون اختلافات مذهبی، اختلافات قومی و اختلافات سلیقه‌ای نکنند. چراکه آنچه در منطقه‌ی

غرب آسیا و کشورهای اسلامی در حال وقوع است، عظمتش بیش از این مسائل حاشیه‌ای هست (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۹).

آسیب‌های درونی برای ایدئولوژی در بیداری اسلامی

در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری، دو آفت اساسی که می‌تواند ایدئولوژی اسلامی را در بیداری اسلامی از طرف خود بازیگران جهان اسلام مورد آسیب و تهدید قرار دهد، عبارت‌اند از:

الف) مشتبه کردن اسلام‌گرایی با تحجر: اسلام‌گرایی نباید با تحجر و قشری‌گری و تعصب‌های جاهلانه و افراطی مشتبه شود و مرز میان این دو نیز باید پررنگ باشد. از منظر مقام معظم رهبری افراط‌های مذهبی که غالباً با خشونت کور همراه است، عامل عقب‌ماندگی و دور شدن از هدف‌های والای انقلاب‌های بیداری اسلامی است و این امر به نوبه‌ی خود مایه‌ی جدا شدن مردم و در نتیجه شکست آن انقلاب‌ها خواهد بود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). لذا این واقعیتی غیرقابل انکار است که مظهر بیداری اسلامی کسانی نیستند که چهره‌ی تروریسم را در دنیای اسلام نشان می‌دهند. چراکه این افراد در دنیای اسلام، به نام اسلام علیه مسلمان‌ها فعالیت می‌کنند و به هیچ‌وجه نمی‌توانند نمایشگر و نماد بیداری اسلامی شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۱۱). به طوری که مقام معظم رهبری در مورد جریان‌های تکفیری همچون داعش که محصول انحراف از ایدئولوژی اصیل اسلامی بوده و ناشی از مشتبه کردن اسلام‌گرایی با تحجر است، اذعان دارند:

«جریان تکفیر توانست حرکت بیداری اسلامی را منحرف کند. حرکت بیداری اسلامی یک حرکت ضد آمریکا، ضد استبداد، ضد دست‌نشانندگان آمریکا در منطقه بود؛ حرکتی از سوی عموم مردم در کشورهای مختلف غرب آسیا و شمال آفریقا علیه استکبار و آمریکا بود. جریان تکفیر، این حرکت عظیم ضد استکباری و ضد آمریکایی و ضد استبدادی را به برادرکشی و جنگ بین مسلمانان تغییر جهت داد. در حالی که خطاً مقدّم مبارزات در این منطقه مرزهای فلسطین اشغالی بود؛ اما این جریان، خطاً مقدّم را به خیابان‌های بغداد و پاکستان و شهرها و مساجد مختلف سوریه تبدیل کرد. تبدیل این حرکت، اقدامی در خدمت سرویس‌های جاسوسی آمریکا و انگلیس و اسرائیل و امثال این‌ها است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۹/۴).

ب) تبعیت از غرب: مقام معظم رهبری معتقدند که در نهضت‌های بیداری اسلامی باید تجربه‌ی تلخ و دهشتناک تبعیت از غرب در سیاست، اخلاق، رفتار و سبک زندگی مورد توجه دائم باشد. کشورهای مسلمان در بیش از یک قرن تبعیت از فرهنگ و سیاست دولت‌های مستکبر، به آفات مهلکی همچون وابستگی و ذلت سیاسی، فلاکت و فقر اقتصادی، سقوط فضیلت و اخلاق، عقب‌ماندگی علمی، دچار شده‌اند و این در حالی است که امت اسلامی از سابقه‌ای افتخارآمیز در همه‌ی این عرصه‌ها برخوردار بود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۲/۹). در نظر ایشان از بزرگ‌ترین آفت‌هایی که فرهنگ غربی بر کشورهای اسلامی وارد کرد، دو تصور غلط و انحرافی بود:

ب-۱. تلقین و تزریق ناتوانی ملت‌های مسلمان به اینکه در میدان سیاست، اقتصاد و علم کاری بر نمی‌آید. کشورهای اسلامی هم ده‌ها سال طولانی در این باور غلط باقی‌مانده و پیشرفت نکردند.
 ب-۲. تزریق بی‌نهایت بودن و غیرقابل شکست بودن قدرت دشمنان، به این شکل که غرب و آمریکا را نمی‌شود شکست داد و به عقب‌نشینی وادار کرد و کشورهای اسلامی مجبور به تحمل سلطه‌ی این کشورها هستند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۱۱/۱۰).

آسیب‌های درونی برای مردم در بیداری اسلامی

مقام معظم رهبری اذعان دارند که ملت‌های اسلامی امکانات زیادی از حیث موقعیت جغرافیایی حساس، میراث تاریخی بسیار ارزشمند و منابع اقتصادی بی‌نظیری دارند که اگر آگاه شوند، این منطقه، با خوداتکایی و وحدت، منطقه‌ی برجسته و درخشانی خواهد شد و دنیای اسلام عزت و کرامت را خواهد دید (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۰/۲۹). اما در کنار این مزیت‌ها، آسیب‌هایی را هم متوجه ملت‌های اسلامی می‌دانند که عبارت‌اند از:

الف) سست شدن عزم‌ها و راحتی خیال: راحتی خیال ناشی از احساس پیروزی با سقوط حکام وابسته، فاسد و دیکتاتور، و به دنبال آن کم شدن انگیزه‌ها و سست شدن عزم‌ها، نخستین خطر است. به نظر مقام معظم رهبری وقتی ملتی به ثروت، قدرت، پیروزی و رشد علمی نائل می‌شود، این برهه محل امتحان آن ملت است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). در نتیجه اگر ملت‌ها بتوانند در اوج قدرت، خودشان را سالم نگه‌دارند، از امتحان سرفراز بیرون آمده‌اند؛ اما اگر خدا را فراموش کردند ناموفق و سرافکننده از امتحان بیرون آمده‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۲۹).

ب) غافل دانستن دشمن: در نظرگاه مقام معظم رهبری مغرور شدن و از دشمن غافل شدن، آسیبی دیگر است که باید با شجاعت با تدبیر و حزم علاج شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). از نظر ایشان به مانورهای سیاسی و مزورانه‌ی آمریکا و غرب، نباید اعتماد کرد زیرا در روزهای پیش از سرنگونی رژیم‌های فاسد، از آنها پشتیبانی می‌کردند؛ اما زمانی که از حفظ آن رژیم‌ها ناامید شدند، شروع به دفاع از حق ملت‌ها کردند. با این پوشش بود که بر جایجایی مهره‌ها و تسلط بخشیدن وابستگان به غرب از طریق چهره‌سازی تلاش کردند. این اقدامات غربی‌ها توهین به شعور ملت‌ها بوده و نباید تحمل شود و نباید جز به استقرار یک نظام کاملاً مستقل، مردمی و مؤمن به اسلام رضایت داد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱۱/۱۵).

ج) سرگرم اختلافات بی‌اهمیت شدن: ایجاد اختلاف میان انقلابیون و رخنه در پشت جبهه‌ی مبارزه، به نظر مقام معظم رهبری آفتی بزرگ است که با همه‌ی توان باید از آن گریخت (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). ملت‌های مسلمان و نخبگان کشورهای اسلامی باید هشیار بوده و خود را سرگرم بحث‌ها و گفت‌وگوهای بی‌مورد، کم‌اهمیت و حاشیه‌ای همچون اختلافات مذهبی، اختلافات قومی و اختلافات سلیقه‌ای نکنند. در اندیشه‌ی ایشان آن‌چه در منطقه غرب آسیا و کشورهای اسلامی در حال وقوع هست، عظمتش بیش از این موضوعات حاشیه‌ای است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۹). لذا افراد و گروه‌هایی که

مهم‌ترین وظیفه‌ی خود را ایجاد اختلاف بین مسلمان‌ها تحت عناوین شیعه و سنی و قوم‌گرایی قرار می‌دهند هرگز نمی‌توانند نمایشگر و نماد بیداری اسلامی باشند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۱۱).

آسیب‌های بیرونی برای رهبری و شبکه نخبگانی در بیداری اسلامی (راهبرد اول دشمن: حفظ هرم قدرت)

مقام معظم رهبری نخستین آسیب بیرونی در نهضت‌های بیداری اسلامی را روی کار آوردن عناصر متعهد به آمریکا و غرب می‌دانند. از نظر ایشان کشورهای غربی پس از سقوط ناگزیر مهره‌های وابسته می‌کوشند اصل سیستم و اهرم‌های اصلی قدرت را حفظ کرده و رأس دیگری بر روی این بدنه جایگزین کنند تا سیطره و سلطه‌ی خود را ادامه دهند، که به معنای هدر رفتن همه‌ی تلاش‌ها و مجاهدت‌ها است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). به نظر رهبر معظم انقلاب، ترفند فرصت‌طلبی کشورهای غربی، مصادره انقلاب‌ها با سرکار آوردن افراد طرفدار خود از طریق اظهار همراهی با مردم بود که البته در این ترفند با شکست مواجه شدند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱/۱).

به‌عبارت‌دیگر بزرگ‌ترین هدف کشورهای غربی پس از ناتوانی از مهار و سرکوب ملت‌ها، تلاش در جهت تسلط بر اتاق فرمان انقلاب‌ها و نفوذ به درون احزاب مؤثر، حفظ حداکثری ساختارهای قبلی رژیم‌های فاسد و اکتفا به رفورم‌های سطحی و نمایشی، بازسازی نیروهای بومی خود در کشورهای انقلابی بود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۴). به‌طوری‌که در این مرحله اگر با مقاومت و هشیاری مردم مواجه شوند، می‌کوشند تا بدیل‌های انحرافی گوناگون در پیش پای نهضت و مردم بگذارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶).

آسیب‌های بیرونی برای ایدئولوژی در بیداری اسلامی (راهبرد دوم دشمن: ارائه‌ی بدیل‌های انحرافی)

به نظر آیت‌الله خامنه‌ای، سناریوی ارائه‌ی بدیل‌های انحرافی در حوزه‌ی ایدئولوژی‌ها می‌تواند پیشنهاد مدل‌های حکومتی و قوانین اساسی باشد که کشورهای اسلامی را دوباره در دام وابستگی فرهنگی، سیاسی و اقتصادی به غرب بیفکند، یا می‌تواند نفوذ میان انقلابیون و تقویت مالی و رسانه‌ای یک جریان نامطمئن و به حاشیه راندن جریان‌های اصیل در انقلاب باشد. این نیز به معنی بازگرداندن سلطه‌ی غرب و تثبیت مدل‌های نوسازی شده‌ی غربی و بیگانه از اصول انقلاب و در نهایت، تسلط بر اوضاع است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶). در منظر ایشان نمونه‌هایی از تاکتیک «بدل‌سازی» غرب در رابطه با مفاهیم عمیق اسلامی و انسانی جهت منحرف ساختن ایدئولوژی اسلامی به شرح زیر است که البته پس از تاکتیک «اسلام‌ستیزی» و «خشونت علنی» در پیش گرفته شده است:

«غرب در دهه‌های بیداری اسلامی و به‌ویژه سال‌های اخیر پس از شکست‌های پیاپی از ایران، افغانستان، عراق، لبنان، فلسطین و قیام‌های مصر و تونس کوشیده است از تاکتیک اسلام‌ستیزی و خشونت علنی، به تاکتیک بدل‌سازی و تولید نمونه‌های تقلبی روی آورد، تا از طریق این تاکتیک «عملیات

تروریزم ضد مردمی را به جای «شهادت‌طلبی»، «تعصب، تحجر و خشونت» را به جای «اسلام‌گرایی و جهاد»، «قومیت‌گرایی و قبیله‌بازی» را به جای «اسلام‌خواهی و امت‌گرایی»، «غرب‌زدگی و وابستگی اقتصادی و فرهنگی» را به جای «پیشرفت مستقل»، «سکولاریسم» را به جای «علم‌گرایی»، «سازش‌کاری» را به جای «عقلانیت»، «فساد و هرج و مرج» اخلاقی را به جای «آزادی»، «دیکتاتوری» را به نام «نظم و امنیت»، «مصرف‌زدگی، دنیاگرایی و اشرافی‌گری» را به نام «توسعه و ترقی»، «فقر و عقب‌ماندگی» را به نام «معنویت‌گرایی و زهد» قلمداد کند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۴).

نکته‌ی قابل‌توجه دیگر در این راهبرد، تهدید و آسیب از طریق سلب مرجعیت فکری از پایگاه‌های دینی و ایجاد قطب‌های جدید نامطمئن است: «امروز در دوران حرکت‌های امیدبخش بیداری اسلامی، گاه صحنه‌هایی دیده می‌شود که نمایشگر تلاش عملی آمریکا و صهیونیسم برای تراشیدن مرجعیت‌های فکری نامطمئن از یک‌سو، و تلاش قارون‌های شهوت‌ران برای کشاندن اهل دین و تقوا بر سر بساط مسموم و آلوده‌ی خود، از سوی دیگر است. علمای دین و رجال دین‌دار و دین‌مدار، باید به‌شدت مراقب و دقیق باشند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۲/۹).

در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری روحانیان و رجال دین‌شناس کمابیش در همه‌جا مرجع فکری و سنگ صبور روحی مردم بوده‌اند و هر کجا که در هنگامه‌ی تحولات بزرگ، در نقش هدایتگر و پیشرو ظاهر شده و در پیشاپیش صفوف مردم در مواجهه با خطرات حرکت کرده‌اند، پیوند فکری میان آنان و مردم افزایش‌یافته و انگشت اشاره‌ی آنان در نشان دادن راه به مردم، اثرگذارتر بوده است. این به همان اندازه که برای نهضت بیداری اسلامی دارای سود و برکت است، برای دشمنان امت و کینه‌ورزان با اسلام و مخالفان حاکمیت ارزش‌های اسلامی، دغدغه‌آفرین و نامطلوب است. لذا آنها تلاش بر سلب این مرجعیت فکری از پایگاه‌های دینی کرده و قطب‌های جدیدی برای مردم تراشیده‌اند که با آنها می‌توان بر سر اصول و ارزش‌های ملی به‌راحتی معامله کرد؛ مسئله‌ای که در مورد عالمان باتقوا و رجال دینی متعهد هرگز اتفاق نخواهد افتاد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۲/۹).

آسیب‌های بیرونی برای مردم در بیداری اسلامی (راهبرد سوم دشمن: ناامید کردن مردم و پشیمان کردن مبارزان)

مقام معظم رهبری در رابطه با ناامید کردن مردم و پشیمان کردن مبارزان از انقلاب‌های جریان بیداری اسلامی توسط دشمنان می‌گویند:

«اگر تاکتیک بدل‌سازی نتیجه‌بخش نباشد، تجربه‌ها نشان داده است روش‌هایی چون هرج‌ومرج، تروریزم، جنگ داخلی میان پیروان ادیان، قومیت‌ها، قبائل، احزاب و یا حتی میان ملت‌ها و دولت‌های همسایه و همراه با آن، حصر اقتصادی، تحریم، بلوکه کردن سرمایه‌های ملی و نیز هجوم همه‌جانبه‌ی تبلیغاتی و رسانه‌ای را در پیش خواهند گرفت. ترور نخبگان صالح و مؤثر، یا بدنام کردن برخی از آنان و از طرف دیگر خریدن کسانی از سست‌عنصران، نیز در شمار روش‌های متداول قدرت‌های غربی و مدعیان

تمدن و اخلاق است. مقصود آنان از مجموعه این اقدامات، خسته و نومید کردن مردم، مردد و پشیمان کردن مبارزان است، که در این صورت، شکست دادن انقلاب، ممکن و آسان خواهد شد» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶).

به نظر می‌رسد با رجوع به بیانات مقام معظم رهبری و با توجه به اقتضانات و شرایط کنونی جهان اسلام، دو تهدید «اختلاف‌افکنی» و «گسیل کردن مزدوران» از طرف دشمنان، جریان بیداری اسلامی را بسیار آسیب‌پذیر کرده و تحت فشار قرار داده است، بر این اساس در ادامه به‌طور جداگانه به بررسی این دو تهدید ذیل راهبرد سوم دشمنان پرداخته می‌شود:

الف) اختلاف‌افکنی: از نظر رهبر معظم انقلاب یکی از عوامل بیرونی آسیب‌زا، دست مغرض تفرقه‌افکن دشمنان اسلام است. به نظر ایشان از آن روزی که قدرتهای مسلط سیاسی احساس اثرگذاری بر ملت‌ها را کردند، این دست تفرقه‌افکن به‌وجود آمد و امروز از همیشه شدیدتر است. لذا باید هوشیار و آگاه بود که دشمنان از طریق وسایل ارتباط‌جمعی و مدرن جهت آتش‌افروزی و تفرقه، شعارسازی می‌کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۱۲/۲۵). دشمنان امت اسلامی مدت‌های طولانی از غفلت مسلمان‌ها استفاده کرده‌اند و به شکل‌های گوناگون آنها را از یکدیگر دور و نسبت به هم ناآشنا و دچار سوءظن کرده‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۹/۱۴).

در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای، دامن‌زدن به اختلاف‌ها در درون امت اسلامی آسان‌ترین راه برای رفع مانع قدرت یکپارچه‌ی اسلامی جهت تحقق هدف‌های خبیث و شیطانی کشورهای غربی و مستکبر است، به‌طوری‌که تفاوت‌های طبیعی و اجتناب‌ناپذیر نظری در فقه، کلام، تاریخ و حدیث را دستاویز تکفیر، خونریزی، فتنه و فساد ساخته‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۲/۹). امروز یکی از خطرناک‌ترین آسیبی که نهضت بیداری اسلامی را تهدید می‌کند، اختلاف‌افکنی و تبدیل این نهضت‌ها به معارضه‌های خونین فرقه‌ای، مذهبی، قومی و ملی است. این توطئه هم‌اکنون از سوی سرویس‌های جاسوسی غرب و صهیونیسم، با کمک دلارهای نفتی و سیاستمداران خودفروخته، از شرق آسیا تا شمال آفریقا و به‌ویژه در منطقه‌ی عربی، با جد و اهتمام دنبال می‌شود. سرمایه و پولی که می‌توانست در خدمت به‌روزی مردم باشد، خرج تهدید، تکفیر، ترور، بمب‌گذاری، ریختن خون مسلمانان و برافروختن آتش کینه‌های درازمدت می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۲/۹).

ب) گسیل کردن مزدوران: از نظر مقام معظم رهبری دشمنان ملت‌های مسلمان با تجهیز مزدوران امنیتی خود آنها را به مقابله با مردم گسیل می‌کنند تا با ناامنی و هرج‌ومرج مردم را به ستوه بیاورند. ملت‌های مسلمان نباید از آنها به‌راسند چون در مرحله‌ای قرار دارند که خداوند در آن مرحله به پیامبر و یارانش فرمود: «ای پیامبر، مؤمنان را به جهاد برانگیز. اگر از میان شما بیست تن، شکیبیا باشند بر دویست تن چیره می‌شوند و اگر از شما یک‌صد تن باشند بر هزار تن از کافران پیروز می‌گردند، چراکه آنان

قومی‌اند که نمی‌فهمند.»^۱ (سوره‌ی مبارکه انفال، آیه شریفه‌ی ۶۵) لذا مسلمانان با اتکال به خدا و اعتماد به جوانان پیرانگیزه‌ی خود می‌توانند بر ناامنی و هرج‌ومرج‌ها فائق آیند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱۱/۱۵).

نتیجه‌گیری

نهضت‌های بیداری اسلامی ریشه در نخستین امواج بیداری ملت‌های مسلمان که هم‌زمان با ورود پیش‌قراولان استعمار و سپس جنبش‌های قرن ۱۴ و خصوصاً انقلاب اسلامی ایران دارد و با این پشتوانه‌ی عظیم فرهنگی و تاریخی که به همراه داشت تحولاتی را در منطقه‌ی غرب آسیا و شمال آفریقا ایجاد کرد. اما بیداری اسلامی از یک‌طرف توسط گروه‌های تکفیری همچون داعش از مسیر اصلی خود منحرف شد و از طرف دیگر بازیگران غربی با ایجاد موانع گوناگون از طریق اهرم‌های فشار خود در صدد حفظ منافع منطقه‌ای برآمدند که در نهایت این جنبش‌های اسلامی تحقق واقعی پیدا نکردند. آسیب‌شناسی نهضت‌های بیداری اسلامی، تجربه‌ای برای مسلمانان و درسی برای نسل‌های آینده است که در جهت انباشت معرفت تاریخی و دانش بشری پرتیتر خواهد بود.

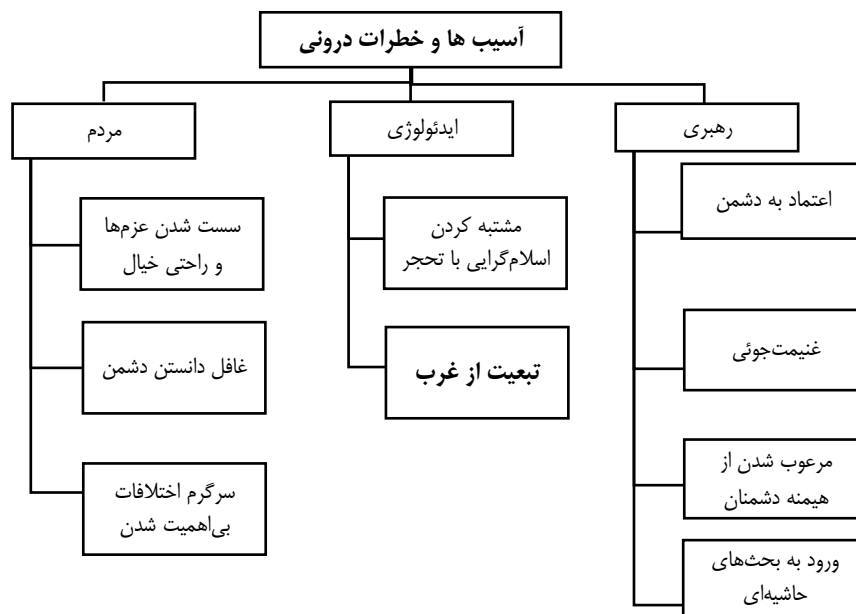
در این مقاله بر اساس الگوی طراحی‌شده‌ی «آسیب‌شناسی بیداری اسلامی از منظر انقلاب اسلامی»، مجموعه‌ای از آسیب‌های بیرونی و درونی بر سه رکن اساسی رهبری، ایدئولوژی و مردم از دیدگاه مقام معظم رهبری در جریان کلی نهضت‌های بیداری اسلامی مورد بررسی قرار گرفت. سپس حول محور انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان یک الگوی موفق تحقق‌یافته، کاستی‌ها و آسیب‌های این نهضت‌ها مشخص و عوامل و موانع انحراف در یک قالب منظم و دسته‌بندی‌شده ارائه شد. با این آسیب‌شناسی می‌توان از توصیف صرف به تبیین و نهایتاً تجویز برای جنبش‌های بیداری اسلامی دست‌یافت؛ به‌طوری‌که مشخص می‌شود جنبش‌های بیداری اسلامی، قابلیت آسیب‌شناسی را در دو حوزه‌ی کلی درونی و بیرونی به شرح ذیل دارا هستند:

در حوزه‌ی درونی می‌توان محورهای زیر را از منظر مقام معظم رهبری مورد اشاره قرار داد: محور اول آسیب‌های درونی برای رهبری و شبکه‌ی نخبگانی در بیداری اسلامی، شامل مواردی همچون «غنیمت‌جویی»، «مرعوب شدن از هیمنه دشمنان»، «اعتماد به دشمن» و «ورود به بحث‌های حاشیه‌ای مذهبی، قومی و سلیقه‌ای» می‌شود.

محور دوم آسیب‌های درونی برای ایدئولوژی در بیداری اسلامی است که به «مشتبه کردن اسلام‌گرایی با تحجر» و «تبعیت از غرب» تقسیم می‌شوند.

۱. یا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِثْلِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِثَّةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

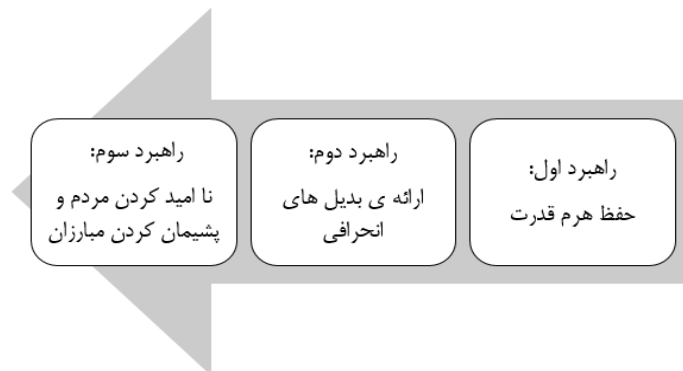
محور سوم نیز آسیب‌های درونی برای مردم در بیداری اسلامی را بیان می‌کند که فرصت حضور و انسجام مردم از طریق «سست شدن عزم‌ها و راحتی خیال»، «غافل دانستن دشمن» و «سرگرم اختلافات بی‌اهمیت شدن» تبدیل به تهدیدی برای نهضت‌های بیداری اسلامی می‌شود. مجموعه‌ی آسیب‌ها و خطرات درونی بیداری اسلامی در قالب نمودار زیر قابل مشاهده است:

نمودار ۴: آسیب‌ها و خطرات درونی بیداری اسلامی

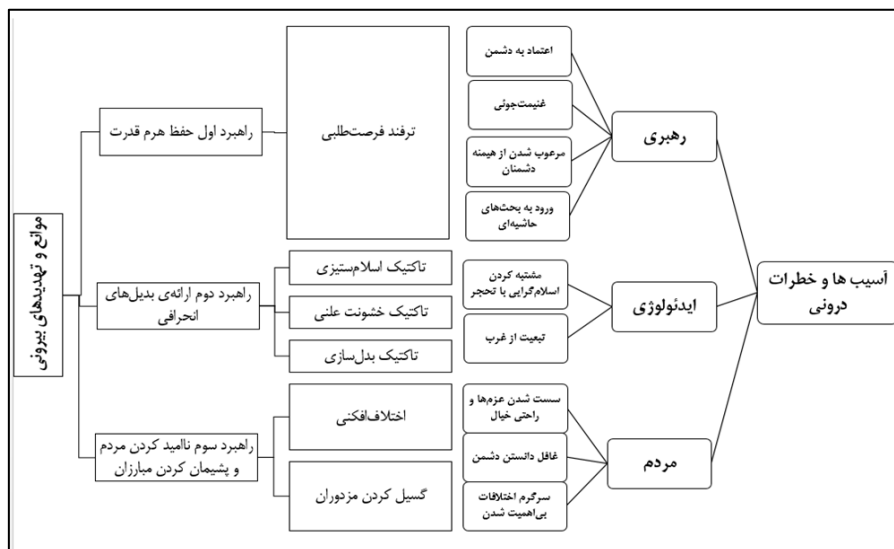
در حوزه‌ی بیرونی نیز سه محور از بیانات مقام معظم رهبری مورد استخراج قرار گرفت که همگی مربوط به آسیب‌های ناشی از برنامه‌ریزی مستقیم دشمنان است: محور اول آسیب‌های بیرونی برای رهبری و شبکه‌ی نخبگانی در بیداری اسلامی تحت راهبرد اول دشمن یعنی «حفظ هرم قدرت» از طریق «ترفند فرصت‌طلبی» است. محور دوم برای ایدئولوژی در بیداری اسلامی، شامل سه تاکتیک «اسلام‌ستیزی»، «خشونت علنی» و «بدل‌سازی» ذیل راهبرد ارائه‌ی «بدیل‌های انحرافی» صورت می‌پذیرد. نهایتاً محور سوم آسیب‌های بیرونی برای مردم در بیداری اسلامی است که مبتنی بر آن دشمن به دنبال ناامید کردن مردم و پشیمان کردن مبارزان در دو قالب «اختلاف‌افکنی» و «گسیل کردن مزدوران» است. این سه محور را می‌توان در یک سیر راهبردی به این صورت توضیح داد که دشمنان ابتدا برای حفظ هرم اصلی قدرت توسط مهره‌های وابسته و متعهد به خود تلاش می‌کنند. در صورت مقاومت مردم، راهبرد دوم که همان ارائه‌ی بدیل‌های انحرافی و تثبیت مدل‌های نوسازی شده‌ی غربی است در پیش گرفته می‌شود. اگر از این دو راهبرد نتیجه‌ای حاصل نشود شروع به نومید کردن مردم و

مردد و پشیمان کردن مبارزان از طریق تاکتیک‌ها و ترفندهای سخت و نرم می‌کنند. این راهبرد سه مرحله‌ای را می‌توان در قالب نمودار زیر نشان داد:

نمودار ۵: موانع و تهدیدهای بیرونی بیداری اسلامی (راهبردهای سه‌گانه‌ی دشمنان برای آسیب‌رسانی به بیداری اسلامی)

از ترکیب این دو مجموعه «آسیب‌ها و خطرات درونی» و «موانع و تهدیدهای بیرونی» می‌توان به الگوی نهایی آسیب‌شناسی نهضت‌های بیداری اسلامی به شرح زیر دست‌یافت:

نمودار ۶: الگوی آسیب‌شناسی بیداری اسلامی از حیث «آسیب‌ها و خطرات درونی» و «موانع و تهدیدهای بیرونی»

منابع

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۲/۱۱/۲۹)، خطبه‌های نماز جمعه تهران، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۴/۶/۱۱)، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۶/۹/۱۴)، بیانات در دیدار رؤسای قضائی کشورهای اسلامی، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۷/۱۲/۲۵)، بیانات در سالروز ولادت حضرت پیامبر اعظم(ص)، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۹/۱۱/۱۵)، خطبه‌های نماز جمعه تهران، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۱/۱۱)، بیانات در حرم مطهر رضوی در آغاز سال ۹۰، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۴/۹)، بیانات در دیدار مسئولان نظام در روز عید مبعث، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۶/۲۶)، بیانات در اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۸/۱۴)، پیام به کنگره‌ی عظیم حج، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۱۱/۱۰)، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «جوانان و بیداری اسلامی»، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰/۱۱/۱۴)، ترجمه خطبه عربی نماز جمعه تهران، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- WWW.Khamenei.ir
- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۴/۲۱)، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «زنان و بیداری اسلامی»، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۹/۲۱)، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی اساتید دانشگاه‌های جهان اسلام و بیداری اسلامی، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۲/۹)، بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۳/۱۷)، بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۷/۲۲)، پیام به کنگره عظیم حج، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۱۰/۲۹)، بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۳/۹/۴)، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در «کنگره‌ی جهانی جریان‌های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام»، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۲/۲۶)، بیانات در مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۵/۲۲)، بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۳/۴/۸)، بیانات در محفل انس با قرآن، تهران: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.

WWW.Khamenei.ir

- بشیر، حسن (۱۳۹۲)، مبانی نظری بیداری اسلامی از نگاه امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

- حسینی، محمدتقی (۱۳۹۰)، «بررسی نظریه بیداری اسلامی در مورد انقلاب‌های خاورمیانه»، جستارهای سیاسی معاصر، شماره ۴، از ۱۹ تا ۳۸.

- حشمت زاده، محمدباقر (۱۳۸۲)، چارچوبی برای تحلیل و شناخت انقلاب اسلامی در ایران، تهران: دانش و اندیشه معاصر.

- خیامی، عبدالکریم (۱۳۹۲) «به‌سوی نظریه بیداری اسلامی تحلیل کیفی متن بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی»، مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۳۳، از ۴۳ تا ۶۶.
- ذوالفقاری، مهدی (۱۳۹۲)، انقلاب اسلامی ایران و بیداری اسلامی در منطقه؛ نگاهی آسیب‌شناسانه، تهران: خبرگزاری فارس.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۵)، هرمنوتیک، قم: انتشارات توحید، چاپ دوم.
- شفیعی‌فر، محمد (۱۳۹۱)، انقلاب اسلامی؛ ماهیت، زمینه‌ها و پیامدها، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.
- علی‌خانی، علی‌اکبر و همکاران (۱۳۸۶)، روش‌شناسی در مطالعات سیاسی اسلام، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)، چاپ اول.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۶۷)، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، تهران: نشر کتاب سیاسی.
- محمدی، منوچهر (۱۳۶۵)، تحلیلی بر انقلاب اسلامی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- مسعودنیا، حسین و خانی، اعظم (۱۳۹۱): بیداری اسلامی در خاورمیانه و شمال آفریقا از منظر رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی)، بیداری اسلامی و تحولات منطقه‌ای، ویراستار اصغر افتخاری، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع)، از ۱۷ تا ۵۷.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، پیرامون انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات صدرا.
- ملکوتیان، مصطفی (۱۳۸۷)، بازخوانی علل وقوع انقلاب اسلامی در سپهر نظریه‌پردازی‌ها، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ملکوتیان، مصطفی (۱۳۷۶)، سیری در نظریه‌های انقلاب، تهران: قومس.
- نصرت‌پناه، محمدصادق و درخشه، جلال (۱۳۹۳)، «کاربرد روش تحلیل هرمنوتیک در مطالعات اسلامی»، جستارهای سیاسی معاصر، سال پنجم شماره سوم.
- واعظی، احمد (۱۳۹۰)، نظریه تفسیر متن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول.